

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОБУДОВИ ДИДАКТИЧНОЇ СИСТЕМИ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

концептуальні засади здійснення й оцінювання / В.І. Луговий, Ж.В. Таланова // Концептуально-методологічні основи проектування методів і засобів діагностики освітніх результатів у вищих навчальних закладах: монографія / За заг.ред. В.І. Лугового, О.Г. Ярошенко. – К.: “Педагогічна думка”, 2014. – С.48 – 60.

8. У. Джемс. Психологія / У. Джемс. – М.: Педагогіка, 1991. – С. 56 – 80.

9. Шихирев П.Н. Контури будущей парадигмы / П.Н. Шихирев // Социальная психология в трудах отечественных психологов / [сост. и общ. ред. А.Л. Свенцицкого]. – СПб.: Питер, 2000. – С. 53 – 67.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2015

УДК 373.31:37.025.2

Ірина Барбашова, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки
Бердянського державного педагогічного університету

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОБУДОВИ ДИДАКТИЧНОЇ СИСТЕМИ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті обґрунтовано положення концепції побудови дидактичної системи сенсорного розвитку молодших школярів, а саме: об'єктивність – детермінованість соціальними й освітніми чинниками, неперервність функціонування на різних рівнях загальноосвітньої підготовки, комплементарність – спільність із початковим навчанням, процесуальність – циклічність зміння станів сенсорного розвитку, результатоспрямованість – націленість на формування сенсорних умінь.

Ключові слова: молодші школярі, сенсорний розвиток, дидактична система сенсорного розвитку.

Літ. 6.

Ірина Барбашова, кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики
Бердянского государственного педагогического университета

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ПОСТРОЕНИЯ ДИДАКТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ СЕНСОРНОГО РАЗВИТИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

В статье обоснованы положения концепции построения дидактической системы сенсорного развития младших школьников, а именно: объективность – детерминация социальными и образовательными факторами, непрерывность функционирования на разных уровнях общеобразовательной подготовки, комплементарность – общность с начальным обучением, процессуальность – цикличность изменения состояний сенсорного развития, направленность на результат – нацеленность на формирование сенсорных умений.

Ключевые слова: младшие школьники, сенсорное развитие, дидактическая система сенсорного развития.

Iryna Barbashova, Ph.D. (Pedagogy), Docent of Pedagogic Department
Berdyansk State Pedagogical University

THE CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR CREATE DIDACTIC SYSTEM OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN'S SENSORY DEVELOPMENT

There are the construction of the concept of didactic system primary school children's sensory education, namely: objectivity – determinism of social and educational factors, continuity of operation at different levels of schooling, complementarity – fellowship with initial training, procedural – cyclical change states sensory development, focus on the formation of sensory skills in this article.

Keywords: pupils of elementary school, sensory development, didactic system of sensory development.

Постановка проблеми. Середстратегічних завдань сучасної початкової освіти, провідними є всебічний розвиток учнів, повноцінне оволодіння ними всіма компонентами навчальної діяльності. Важливого значення у вирішенні цих завдань набуває формування загальнонавчальних умінь і навичок, у тому числі перцептивних, що й актуалізує необхідність

створення дидактичної системи сенсорного розвитку, під якою ми розуміємо впорядковану сукупність взаємопов'язаних дидактичних компонентів, що утворюють певну єдність і спрямовані на формування в молодших школярів процесів сприймання.

Аналіз досліджень і публікацій. Важливість удосконалення перцепції учнів доводять

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОБУДОВИ ДИДАКТИЧНОЇ СИСТЕМИ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

О. Савченко, Я. Кодлюк, наголошуючи на тому, що початкова школа втрачає багато можливостей через недооцінювання чуттєвої основи навчання; історико-педагогічний і психолого-дидактичний аспекти проблеми формування сенсорики дитячої особистості розглянуто в наукових працях І. Барбашової, В. Чорної. Проте концептуальні засади організації розвитку сприймання школярів не знайшли належного висвітлення і потребують окремого аналізу.

Мета статті полягає в обґрунтуванні концептуальних засад побудови дидактичної системи сенсорного розвитку молодших учнів.

Виклад основного матеріалу. Важливість проблеми вдосконалення чуттєвої сфери учнів аргументують нові виклики часу, які постали перед українською освітою. *Соціальні чинники*, що прямо чи опосередковано впливають на стан і перспективи освіти, досить чітко визначає О. Савченко, відносячи до них глобалізаційні процеси, демографічну кризу, інновації в науково-технічній сфері, суттєве змінення навчального, культурного середовища, інформаційного і зокрема освітнього простору країни внаслідок посилення швидкості й частоти комунікацій у різних сферах життя. Вирішення цих глобальних проблем довгострокового розвитку країни вчена справедливо пов'язує з якістю людського потенціалу, а, отже, з *якістю шкільної освіти*, коренем якої є її початкова ланка [6].

Інструментом забезпечення якості початкової освіти вважається *модернізація її змісту*, що знайшло своє відображення у ряді нормативних документів. Розвиток процесів сприймання в Державному стандарті початкової загальної освіти у специфічну змістову лінію не виділяється, утім навчальний матеріал перцептивного характеру є вагомим складником загальноосвітньої підготовки майже з усіх освітніх галузей (“Мови і літератури”, “Математика”, “Природознавство”, “Здоров'я і фізична культура”, “Технології”, “Мистецтво”) і включає вміння та навички виділяти в предметах певні ознаки, розрізняти розмір, форму, колір, смак тощо; знаходити у двох об'єктів однакові, схожі, різні зовнішні ознаки; зіставляти групи предметів за однією суттєвою ознакою, помічати зміни в спостережуваних об'єктах за орієнтирами, вказаними вчителем; встановлювати тотожність, схожість і відмінність між кількома предметами тощо [4, 7]. Отже, формування чуттєвої сфери молодших школярів стає обов'язковим, нормативно зафіксованим завданням початкової освіти.

Актуальність розробки дидактичної системи сенсорного розвитку учнів значно посилює

загальноєвропейська тенденція збільшення тривалості обов'язкової освіти за рахунок *зниження шкільного віку*. Так, відповідно до Міжнародної стандартної класифікації освіти – МСКО (International Standard Classification of Education – ISCED) початкова освіта визнається першим рівнем базової освіти, навчання на якому розпочинається у віці 5 – 7 років, триває від 4-х до 6-ти років і передбачає визначену кількість занять для набуття вмінь читати, писати та лічити, а також елементарних знань з історії, географії, природознавства, суспільствознавства, мистецтва. Окрім того, дошкільна підготовка стає обов'язковою, може об'єднуватися з початковою шкільною освітою наскрізними педагогічними цілями, дотримання яких підлягає державному контролю. І хоча в більшості європейських країнах діти йдуть до школи в шестирічному віці, дедалі частіше вони розпочинають систематичне навчання у дитячому садку або безпосередньо в школі у п'ятирічному (Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Королівство Нідерландів), чотирирічному (Ірландія) і навіть трирічному віці (у Португалії є школи, які охоплюють дітей 3 – 10 років унаслідок інтегрування дошкільної підготовки і молодшої школи) [3]. При цьому формування процесів сприймання у специфічний напрямок педагогічної діяльності зазвичай не виокремлюється, але такий досвід існує: навчальний план початкової школи Нідерландів містить предметний цикл “Сенсорне виховання і фізкультура”, який має виразний розвивальний характер [2].

Проведений аналіз дозволяє сформулювати перше – ключове положення концепції: *об'єктивність дидактичної системи сенсорного розвитку молодших школярів детермінують сучасні соціально-економічні чинники, необхідність підвищення якості початкової освіти, модернізація її змісту, тенденція зниження віку першокласників*.

Проблема вдосконалення чуттєвої сфери дитячої особистості, будучи важливою для школи І ступеня, не є абсолютно новою для педагогічної науки і практики. Відтак, постає питання щодо *неперервності*, тобто наступності та перспективності теоретичних і методичних засад формування перцептивних процесів.

Аналіз *Базового компонента дошкільної освіти* освітнього стандарту дозволяє констатувати, що сенсорний розвиток особистості виокремлюється в ньому як самостійна змістова лінія – “Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі”; відповідні завдання містять також інші лінії інваріативної та варіативної частин, за якими структурований цей

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОБУДОВИ ДИДАКТИЧНОЇ СИСТЕМИ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

документ: “Дитина у природному довкіллі”, “Дитина у світі культури”, “Гра дитини”, “Мовлення дитини”, “Іноземна мова”, “Хореографія”. Зміст дошкільної освіти, відбитий у Базовому компоненті, спрямований на вдосконалення зорової, слухової, дотикової перцепції та сприймання часу. Загальними напрямами становлення перцептивної сфери визнано формування еталонів, що відображають ознаки, властивості, відношення предметів і об’єктів навколишнього світу, та оволодіння способами застосування цих уявлень у пізнанні дійсності, а показником сенсорної обізнаності – здатність застосовувати отримані знання в різних видах практичної діяльності. Характеризуючи *Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти*, відзначимо продовження пріоритетних ліній формування перцептивної сфери особистості на рівнях базової і, частково, повної середньої освіти: збережений прямий вплив на вдосконалення слухових фонематичних (знання і нормативна вимова звуків) і зорових просторових сенсорних процесів (розрізнення і побудова геометричних фігур, виконання стройових фізичних вправ), опосередкований підхід до становлення слухового музичного (виконання вокально-хорових та інструментальних творів, мелодійне й ритмічне імпровізування), зорового кольорового (створення художніх образів у різних техніках), а також дотикового (дослідження властивостей речовин у природничій і технологічній діяльності) сприймання учнів середнього і старшого шкільного віку.

Співвіднесення стандартів різних ланок освіти дозволяє констатувати існування загальних тенденцій у забезпеченні сенсорної розвиненості особистості на різних рівнях освіти, які при цьому не заперечують специфічності змісту окремих її ланок. Неперервність формування перцептивних процесів у дітей дошкільного віку й учнів загальноосвітніх закладів простежується в таких аспектах: наскрізний характер реалізації завдань сенсорного розвитку від дошкільного навчального закладу і майже до старшої школи; наявність чітко виражених напрямів удосконалення зорового, слухового і дотикового сприймання; поступове розширення обсягу зовнішніх властивостей предметів і явищ, що є об’єктами обстеження і мають бути засвоєними; застосування цілеспрямованого й опосередкованого підходів до розвитку перцептивної сфери дітей і учнів.

Отже, визначаємо друге положення концепції: *неперервність дидактичної системи сенсорного розвитку молодших школярів передбачає*

органічне продовження ліній чуттєвого розвитку дітей дошкільного віку та створення базису для вдосконалення перцепції учнів на подальших рівнях загальноосвітньої підготовки.

Обґрунтування нової концептуальної тези пов’язано з характеристикою взаємодії досліджуваної системи і початкового навчання як особливого і загального, як комплементарних (франц. *complementarie* від лат. *complementum* – доповнення), тобто таких компонентів єдиного дидактичного процесу, що доповнюють один одного. Виходячи з об’єктивного факту про те, що формування чуттєвої сфери молодших учнів не має на сучасному етапі самостійного статусу, а відповідні завдання традиційно вирішуються засобами різних дисциплін, маємо визнати ефективним лише такий спосіб взаємодії сенсорно-розвивальних впливів, навчання окремих предметів і початкового навчання в цілому, який реалізується за віссю *інтеграції* їх функціонування на єдиних теоретичних і методичних засадах.

Спираючись на дослідження І. Галковської [1], виділімо індикаторні особливості інтегрування дидактичної системи перцептивного розвитку школярів у процес їхнього навчання. *По-перше*, поряд із посиленням специфічності кожної підсистеми (до них ми відносимо навчання сенсорики, мови, математики, природознавства, образотворчого і музичного мистецтва, трудових операцій) з’являються загальні, однаково значущі для всіх цілі, процедури, технології; на цьому підґрунті підвищується життєздатність початкового навчання взагалі; *по-друге*, здійснюється становлення доступної для кожного суб’єкта взаємодії ресурсної бази, уможлиблюється її перерозподіл, перехресна компенсація втрат або дефіцитів; *по-третьє*, забезпечується оперативне отримання важливої інформації, яка циркулює в межах школи I ступеня і визначає її унікальність; *по-четверте*, устанавлюються спільні характеристики освітніх результатів і способів їхнього оцінювання.

Названі особливості не виникають відразу і водночас, адже будь-яка багаторівнева система проходить у своїй еволюції ряд етапів. Доцільним, на наш погляд, буде виокремлення трьох етапів поєднання способів формування чуттєвих процесів і організаційно-методичної системи початкового навчання. Етапу *адитивності* (від лат. *additivus* – доданий, отриманий шляхом підсумовування) притаманне встановлення відносин на основі узгодження цілей і прогнозованих результатів функціонування окремих підсистем. У цьому випадку взаємодія

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОБУДОВИ ДИДАКТИЧНОЇ СИСТЕМИ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

не призводить до виникнення спільних структур, а ресурсний потенціал створюється за рахунок підсумовування потенціалів усіх складників. На етапі *інтеграції* сполученість стає більш глибокою і реалізується не лише на рівні цілей, а й на рівні процесу їхнього досягнення. Перехід від підсумовування до поєднання потенціалів окремих частин зазвичай супроводжується оформленням цілісної дидактичної структури; визначенням в ній керівного компонента, який бере на себе роль системоутворювального і починає певним чином впливати на параметри діяльності; збільшенням кількості інформаційних зв'язків між підсистемами; закріпленням взаємовідповідності елементів; установленням складних внутрішніх комунікацій. Етап *комплементарності* пов'язаний з ефектом взаємодоповнюваності (найвищого ступеня доповнюваності) і характеризується появою загального концептуально-організаційного і смислового поля багаторівневої системи, коли кожний суб'єкт інтеграції має доступ до ресурсів іншого компонента. Разом зі збільшенням кількості інформаційних взаємодій змінюється їхня якість, зокрема, укладаються спільні норми функціонування, виробляється єдиний критеріально-оцінний апарат вимірювання ефективності системи, визначаються її межі та внутрішня архітектура. Комплементарні компоненти і процеси доповнюють один одного таким чином, що вже наявні значущі властивості посилюються, а недоліки потенціалів взаємно компенсуються.

Виходячи з викладеного, аргументуємо третє положення концепції: *комплементарність дидактичної системи сенсорного розвитку молодших школярів означає її невід'ємну спільність із процесом початкового навчання на засадах інтеграції цілей, організації, оцінювання освітніх результатів і, водночас, збереження сутнісної специфічності, спричиненої закономірностями функціонування чуттєвої сфери дитячої особистості.*

Прийнявши за основу постулат про формування перцепції учнів школи І ступеня в ході їхнього навчання, вважаємо за необхідне розкрити значення цієї категорії. *Процес навчання перцепції* визначимо як спеціально організовану взаємодію вчителя й учнів, що послідовно та неперервно змінюється, є спрямованою на формування сенсорних еталонів і способів їх застосування в обстеженні предметів і явищ дійсності. Сенсорно-розвивальна взаємодія суб'єктів навчання перцепції, будучи різновидом пізнавальної діяльності, має певну структуру і включає низку компонентів: цільовий,

стимулювально-мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний, контрольно-регулювальний, оцінно-результативний. *Цілі* навчання перцепції – це його передбачувані кінцеві результати, які визначаються на підставі вимог Державного стандарту початкової загальної освіти і програм з окремих дисциплін. У ролі *мотивів*, що стимулюють діяльність сприймання, частіше за все виступають інтереси, потреби в розширенні знань про навколишню дійсність, захопленість вирішенням різноманітних пізнавальних завдань. *Зміст* навчання перцепції містить систему наукових знань про колір, форму, розмір, якості поверхні предметів, властивості мовленнєвих і музичних звуків тощо, умінь і навичок адекватно розрізняти зовнішні ознаки об'єктів. *Операційно-діяльнісний* компонент охоплює, з одного боку, дидактичні методи, прийоми, засоби, форми, якими оперує вчитель, удосконалюючи чуттєву сферу дитячої особистості, з іншого – виконання учнями циклу пізнавальних дій зі створення, зіставлення, упорядкування, категоризації широкого кола сенсорних образів, їх запам'ятовування, поступового переведення у площину стійких уявлень, відтворення різноманітних якостей предметів і явищ дійсності. *Контрольно-регулювальний компонент* передбачає з'ясування ефективності функціонування всього процесу навчання перцепції та кожного його складника, внесення відповідних коректив; не менш важливе значення має самоконтроль учіння, планування школярами чуттєвих дій і передбачення їхніх наслідків. *Оцінно-результативний компонент* визначає досягнення в опануванні змісту освіти сенсорного спрямування, сприяє залученню учнів до самоаналізу (рефлексії) ефективності власного сприймання.

Узагальнення наведених відомостей уможливило виокремлення четвертого положення концепції, а саме: *процесуальність дидактичної системи сенсорного розвитку молодших школярів полягає в забезпеченні закономірного, циклічного змінення його станів, послідовного руху від мети до наслідків шляхом спеціально організованої взаємодії суб'єктів навчально-пізнавальної діяльності.*

Завершальне концептуальне судження логічно присвятити мотивованому вибору тієї *результативної одиниці*, на формування якої мають бути спрямовані спеціальні дидактичні впливи, яку доречно вважати очікуваним і вимірюваним досягненням чуттєвої сфери дитини та, водночас, показником ефективності цілісного процесу навчання перцепції. За нашим переконанням, обрання такої одиниці дозволить

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОБУДОВИ ДИДАКТИЧНОЇ СИСТЕМИ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

планомірно здійснювати індивідуальне діагностування і прогнозування сенсорного розвитку, зіставляти його наявний стан із вимогами освітнього стандарту і навчальних програм, оптимізувати методичний ресурс його вдосконалення.

Згідно з Національною рамкою кваліфікацій (містить системний і структурований опис кваліфікаційних рівнів) [5] результатом навчання є набуті та (або) продемонстровані особою *компетентності*. У вітчизняній і зарубіжній дидактиці поширеним є тлумачення компетентності як інтегрованої здатності учня, що включає знання, уміння, навички, досвід діяльності, ціннісно-сміслові орієнтації, ставлення, поведінкові моделі, особистісні якості, які можуть цілісно реалізовуватися на практиці.

З огляду на зазначені характерологічні ознаки освітніх компетентностей цілком логічно постає питання доцільності введення їх нового різновиду, який відбивав би специфіку і результативність опанування молодшими школярами перцептивної діяльності. Теоретичні засади для надання сенсорним здатностям статусу компетентностей, безсумнівно, існують, адже чуттєві процеси детерміновані потребами у відображенні тих чи інших якостей предметів і явищ дійсності; умотивовані різноманітними вподобаннями, ставленнями до об'єктів сприймання та їх оцінками; вимагають застосування знань, умінь і навичок, адекватних конкретному пізнавальному завданню; спираються на досвід обстеження і відтворення зовнішніх властивостей, набутий на етапі дошкільної освіти; є поліфункціональними і надпредметними, щільно пов'язаними з розумовими операціями; формуються внаслідок спеціальних дидактичних впливів і стихійної взаємодії з оточенням.

Однак, урахувавши зміст попередніх положень стосовно сенсорного розвитку і дидактичної системи його організації, маємо констатувати відсутність нормативних підстав для розгляду результатів перцептивної діяльності як особливого виду компетентностей учнів школи I ступеня. На нашу думку, в умовах несаможиттєвості ліній удосконалення чуттєвої сфери дитячої особистості найраціональнішим є обрання функціональною одиницею сприймання такого специфічного психічного утворення, як *сенсорне вміння*.

Цей висновок аргументуємо щонайменше двома об'єктивними підвалинами. По-перше, сенсорні вміння, будучи специфічною дією з відображення зовнішніх проявів об'єктів оточення, входять ніби в "домени" до складу різних видів діяльності та взаємовідносин, унаслідок чого можуть розглядатися наскрізними

компонентами більшості ключових компетентностей, передусім навчальної, загальнокультурної, здоров'язбережувальної, соціальної. По-друге, такі вміння у межах певної компетентності закономірно пов'язані з іншими її складниками, оскільки регулюються мотивами і ціннісними установками, спираються на відповідні знання і полягають в їхньому застосуванні, при багаторазовому повторенні стають навичками і, набуваючи стійкості, закладають основи життєвого досвіду.

Зазначені умовиводи припускають обґрунтування п'ятого концептуального положення: *результатоспрямованість дидактичної системи перцептивного розвитку виявляється в її націленості на формування і вимірювання специфічної одиниці чуттєвої сфери молодших школярів – сенсорного вміння як компонента предметних і ключових компетентностей*.

Висновок. Отже, концепцію побудови дидактичної системи сенсорного розвитку складають науково-теоретичні положення про її об'єктивність, неперервність, комплементарність, процесуальність і результатоспрямованість. Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження можуть бути пов'язані з характеристикою організаційно-методичних умов реалізації дидактичної системи сенсорного розвитку школярів у навчальному процесі початкової школи.

1. Галковская И.В. *Дополнительность как ведущий принцип процесса становления комплементарных образовательных систем [Электронный ресурс] / И.В. Галковская // Вестник ОГУ. – 2005. – № 4. – Приложение 1. Гуманитарные науки. – С. 98–103. – Режим доступа: <http://www.osu.ru/doc/1026/author/999/lang/0>.*

2. Гриценчук О.О. *Початкова школа в системі середньої освіти Нідерландів / О.О. Гриценчук // Початкова школа. – 2002. – № 10. – С. 47–49.*

3. Лавриченко Н. *Сучасні моделі загальної середньої освіти в європейському вимірі / Н. Лавриченко // Порівняльно-педагогічні студії. – 2009. – № 2. – С. 23–32.*

4. *Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1–4 класи. – К.: Освіта, 2012. – 392 с.*

5. *Про затвердження Національної рамки кваліфікацій. Постанова Кабінету Міністрів України № 1341 від 23.11.2011 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>.*

6. Савченко О. *Якість початкової освіти: сутність і чинники впливу / О. Савченко // Початкова школа. – 2009. – № 8. – С. 1–6.*

Стаття надійшла до редакції 09.04.2015